

Мр Славко Бојанић

РУСКЕ ГРАМАТЕ ЦРНОЈ ГОРИ У ДОБА МИТРОПОЛИТА ДАНИЛА ПЕТРОВИЋА

Послије пада под турску власт, крајем XV вијека, црногорска, брдска и херцеговачка племена су покушавала да се ослободе те власти ослањањем на силе Западне Европе. Током XVII вијека, у Кандијском и Морејском рату, ова племена су ратовала на страни Млетачке Републике. Последње заједничко ратовање с Млечанима против Турске било је 1714-1718. године. Мировним уговором у Пожаревцу 1718. Млечани нијесу ни поменули своје ратне савезнике.

Послије пожревачког мира Млечани су се оријентисали на дефанзивну политику у односу на Турску. Политика status quo-а није одговарала племенима окупљеним око Цетињске митрополије, одлучним за борбу до потпуног ослобођења од турске власти. Млетачка Република ће као "најслабија потенција у Европи", како је оцијенио митрополит Василије Петровић, током XVIII вијека више бити сметња него помоћ на том путу.

Разлог постојања Аустрије било је заустављање турских освајања у Подунављу. Аустрија је из дефанзиве прешла у офанзиву посљедње двије деценије XVII вијека, када је масовно покренула балканске хришћане на борбу против Турске. Карловачким миром 1699. године изашла је на Саву и Дунав, гдје се дуго задржала, супротно њиховим очекивањима, без снаге и одлучности да европски дио Источног питања ријешу у своју корист.

На прелазу двају вјекова кад је Источно питање пролазило кроз значајну фазу, на царском престолу у Русији налазио се највећи њен владар Петар Велики. На пољу унутрашње политике извео је значајне реформе а спољна политика се одвијала у знаку напора Русије да сруши Турско Царство и загосподари Цариградом, настављајући раније формулисану политику: "Москва III Рим", чиме је истицана универзалност руске царске титуле. Тада је у Русији било доста утицајних људи из наших крајева. Најутичајнији је био Сава Владисавић, потомак босанских кнежева Владисавића. Као човјек који је водио Канцеларију спољних послова Русије битно је могао да утиче на артикулисање руске политике на Балкану. Добро је знао колики је утицај Црне Горе на ослободилачку борбу балканских хришћана. Захваљујући, прије свега, активној спољној политици цара Петра I и напорима његовог дипломате Саве Владисавића у Русији је покренута широка акција за подизање балканских хришћана против Турске. Црна Гора је била слободна база за ширење устанка међу сусједним хришћанима. Петар Велики је с граматама које је, можда, писао Владисавић, у Црну Гору упутио емисаре: пуковника Михаила Милорадовића, родом Херцеговца, и Подгоричанина, капетана, Ивана Лукачевића, са жељом да подигну балканске хришћане, позивајући се на "једновјерије и једнојезичије" Русије и хришћана под турском влашћу.

Долазак Милорадовића и Лукачевића у Црну Гору означио је почетак успостављања веза између Црне Горе и Русије, које ће бити трајне и за Црну Гору врло значајне, јер ће задуго постати основа спољне политике Црне Горе. Значај контакта с православном Русијом митрополит Данило Петровић изразио је одушевљењем "Ја сам Москов а чији ја тога и сва земља!" (Јевто Миловић, Зборник докумената, Цетиње 1955. год, ст. 28-29). Без обзира што ће Црна Гора и послје 1711. сарађивати с Млечанима, долазак Милорадовића и Лукачевића на Цетиње за њега, а тиме и за сву Црну Гору, означио је нову страницу у историји Црне Горе и околних балканских хришћана, који ће се на Русију ослањати све до ослобођења од турске власти, а Црна Гора и касније.

У Црној Гори је почетком XVIII вијека завршен процес изградње племенске организације и почела изградња државе. На столици Цетињске митрополије сједио је Данило Шћепчев Петровић, мудар и одлучан човјек који је знао да је ослањање на Млетачку Републику и

Аустрију ствар тренутне политичке потребе а ослањање на Русију трајно.

Много прије руског импулса балканским народима дошло је до духовног приближавања словенских народа, које је у историји књижевности и историји литературе познато као "барокни славизам".

Излазак Русије, велике православне државе, на европску политичку сцену одушевио је балканске народе по Турском који су у њој видјели снагу која ће им помоћи да се ослободе турске власти. Истина, то је изазвало нове подјеле и заостравање антагонизма на линији раздвајања православца и католика. Ови последњи су зазирали од шизматичке Русије, нарочито кад је она позивала и православце и католике на општу борбу против Турске.

Идеја да се шаљу емисари на Балкан, посебно у Црну Гору, дио је стратегије руско-турског рата 1710-1711. који је завршен неуспјехом Русије и мировним уговором на Пруту 1711. године. За рат се у Црној Гори знало и прије доласка Милорадовића и Лукачевића и он је повећао борбено расположење Црногораца. Циљ емисара је био да распламсају антитурско расположење. Собом су ови емисари у Црну Гору носили грамату руског цара у два примјерка. Један је адресован на име митрополита Данила а други на име његовог брата кнеза Луку на Његушима. Почетком јуна 1711. Милорадовић и Лукачевић су се искрцали у Грбљу. Милорадовић је позвао у борбу против Турака Грбљане који се "радо и добровољно царском величанству приклонише". За узврат Милорадовић им је потврдио старе привилегије. Одатле се делегација упутила у Црну Гору. Њен долазак је изазвао одушевљење међу црногорским, брдским и херцеговачким племенима. Митрополит Данило је позвао 24 најугледнија главара на савјетовање које је одржано јула исте године, у његовој кући на Ловћену. Збор је упознат с граматом која је умножена и послана свим црногорским и осталим околним племенима (Сима Милутиновић, Историја Црне Горе, Београд 1835, стр). Збор је одржан у највећој тајности да за њега не би сазнали Турска ни Млетачка Република. Ипак се није могла десити тако важна ствар у непосредној близини млетачке границе а да за њу они не знају.

Грамата насловљена "Преосвештеном цетињском митрополиту Данилу Петровићу", а други њен примјерак "Благородном господину кнезу Луки Петровићу" брату митрополита Данила, постаће борбени поклич Црногораца, Брђана и Херцеговаца за дуже вријеме и брзо ће ући у усмено народно памћење за које је Вук Караџић рекао да је

својеврсна усмена хроника, у коју су улазили значајни догађаји црногорске бурне историје.

На борбу против Турске позивају се православци и католици Србије, Славоније, Македоније, Црногорци, Никшићани, Бањани, Пивљани, Дробљаци, Гачани, Требињани, Хрвати и остали околни хришћани под игом турског султана. (С. Милутиновић, исто). У грамати се истиче да је Турска неправедно освојила земље и народе, и даље, да је разорила Грчко Царство. "Цару и читавој Европи је позната храброст и поштовање краљева, кнежева и деспота и остале госпде". О томе пишу "многе старе историје". Адресант даље моли оне којима је грамата упућена да пођу путем својих славних предака, да се уједине с вишим силама, у име Христа и свете вјере и да сложено протјерају невјернике у врели пијесак арабијских степа. Мјесто и датум грамате су: Москва 3/14. марта 1711. године.

Присуство Милорадовића у Црној Гори утицало је на разбуцтавање устанка ширих размјера. Пораз Руса на Пруту и закључивање мировног уговора, у којем ратна савезница с Балкана није ни поменута, довела је до осјеке устанка и Милорадовићевог напуштања Црне Горе.

И поред тога што је Русија закључила мир с Турском, Милорадовић, одлазећи из Црне Горе, није хтио да затвори врата за собом. Кад је већ морао да пође желио је да увјери Црногорце да је пораз Русије само тренутан, да ће се борба наставити кад дође погодно вријеме и да ће Црногорци и даље уживати углед и хвалу код православног цара моћне Русије.

Михаило Милорадовић "велики пуковник и кавалер благочастивога цара Петра Алексејевића првога", "цара над многим царствима" и "наследника Константина Великога" издаје привилегију за труд и муку коју су поднијели док су се друга племена и друге земље око њих окупљале. Ни једно друго мјесто, констатује даље Милорадовић, није имало толико храброг народа који би имао такву војску, да би могао толико дуго да задржи њега, царевог посланика. Хвали даље Црногорце који су наследници Ивана Црнојевића, посљедњег господара Зете и посљедњег од српске госпде који се супростављао турском султану, како пише у многим царским летописима. Даље у привилегији (грамати) стоји да Црногорци немају свјетовног господара осим цара, да се владају по царском закону, а да у духовним пословима имају митрополита, онако како су га имали од Ивана Црнојевића, да им је господар човјек (главар) из њихове

земље, а никако човјек са стране. Не морају давати никакве дације, ни десетка, ни харача нити на баштину, ни на ливаду, нити на било шта друго. Да никоме не дају ни зоб ни хљеб ако то не желе од своје воље. Плату ће од цара добити, каже се даље у грамати, као од најбољег краља, да су својевољни, да се не мијешају у црквене послове и имања, да се не мијешају у судске послове, да могу у сваки град ући с мачем о појасу и да су спремни да се о свом харчу боре за цара, а ако би их цар звао у другу крајину да им даје своју храну и оружје. Ово је под заклетвом писано на Збору црногорском априла 1712. године. (С. Милутиновић, Историја, 65-67).

Послије Ћуприлићевог пустошења Црне Горе 1714. године, турске одмазде над Црном Гором за сарадњу с Русијом, митрополит Данило је сљедеће 1715. године пошао у Русију, гдје је изложио црно стање у којем се наша прегажена и попаљена Црна Гора.

У Русији је добио помоћ за себе, попаљено становништво и Цетињски манастир и грамату упућену мирским и духовним главарима Србије, Македоније, Црногорцима и Приморцима, Херцеговцима, Никшићанима, Бањанима, Пивљанима, Дробњацима, Гачанима, Требињанима, Кучима, Бјелопавлићима, Пиперима, Васојевићима, Братоножићима, Климентима, Граховљанима, Рудићанима, Поповљанима и Зупцима.

У грамати је испричана историја скорашњих црногорско-руских односа, долазак Милорадовића у Црну Гору, његово ратовање и утисци о расположењу Црногораца за борбу, закључивање мира и страдање Црногораца. Цар сажаљева Црногорце због Ћуприлићевог пустошења и одвођења становништва у робље и на бродове. Читава Русија, каже се даље у грамати, жали настрадале и моли се за њихове душе. Изражава се нада да ће рат са Швеђанима скора бити окончан, па ће Русија више пажње моћи да посвети Црној Гори. Даље слиједи објашњења шта коме припада од упућене помоћи. И још једном се изражава нада да ће на царев позив оружје узети једноплемени народи, браћа по вјери и језику.

Привилегија за "пензију" (С. Милутиновић, Историја, 68-70) Цетињском манастиру дата је "великом господину, преосвештеном митрополиту Данилу" на његову молбу. И у овом документу се истичу заслуге "монтенегријског народа", учињене царском Двору, поново се изражава жаљење за страдање народа и разарање цркава и манастира, а Манастиру се одређује стална помоћ од 500 рубља годишње. Прецизирани су права и услови боравка у Русији

личностима које буду долазиле за годишњу помоћ Манастиру, која никад неће бити ускраћена. Дакле Црногорци који буду долазили државним пословима у Русију имају се примати као високе политичке личности чија су права и услови боравка одређени. Привилегија је писана у Царској канцеларији 9/20. јула 1715. године а потписао је гроф Гаврило Головкин.

Донедавно се "лађића грдна страданија" хватала за Млетачку Републику, да не би потонула у мору Отоманске империје, а Млечани су Црну Гору прихватили кад им је одговарало, а одбацивали су је као шизматичку, кад им није била потребна. Успостављањем веза с Русијом њена позиција се битно промијенила. Митрополит Данило је до недавно носио турски колац на леђима, инструмент страшне смрти. Од доласка руске делегације Црна Гора је могла да осјети да је постала интересантнији политички фактор него до тада. Митрополит Данило је постао личност која се у руској пријестоници ословљава као "велики господин", дају се привилегије Црногорцима, Манастиру и њему лично, које би биле радо прихваћене у свакој средини, и признања која би ласкала сваком народу. Једна велика сила гарантује Црногорцима да не морају да плаћају дације, наравно ни турски харач. Макар то били у, овом тренутку, само планови и жеље, ови односи били су значајан политички напредак и имали фундаменталну вриједност. Постојање јасног програма и извјесност циља увијек је велики дио посла ма колико био тежак.

Ваљаност успостављања веза Црне Горе с Русијом изазвао је степен обазривости Млечана према тим везама и жестину с којом су Турци навалили на Црну Гору због тих веза. Ни раније Црна Гора није признавала турску власт и ријетко је плаћала харач, али ништа до тада није у односе Турске према Црној Гори толико дубоко задирало као грамате руског цара. Турска се не помиње, као да је нема. Наравно, тиме се сасвим негира било какав облик њене власти над Црном Гором. Турци долазе само као невјерници да разарају и пустоше Црну Гору. Једна страна сила гарантује Црногорцима да не морају да плаћају харач, да слободно носе оружје по свим земљама и градовима, да су самовласни и ником нијесу потчињени, да свуда слободно тргују, да им је једини свјетовни господар руски цар, а не турски султан или млетачки дужд, и да Турке треба протјерати у арабијске пустаре. Веће увреде Турска није доживјела од једне потчињене земље. Гомилаће се војске, смјењивати напади, а увреде се заборављати неће. Бар да је од кога друго, могли су да резонују и Турци и Млечани, него од шаке горштака окупљених око Цетињске

митрополије. Зато ће Митрополија бити главна мета сваког турског напада а разарање Цетињског манастира остварени циљ тих напада, последије чега би Црногорци поправили манастир и даље наставили да се окупују око њега, симбола слободе и неуништивости. Још ако се томе дода да моћна Русија помаже обнављање Манастира и даје му сталну годишњу "пензију" лако ће се схватити зашто је за Црногорце Цетиње било знак идентитета са Црном Гором. Цетиње је било вјера, кућа и баштина, све што је Црногорац имао или није имао а требало је да има за деценију двије или стољеће или два. Уздигло се толико високо да је морало постати трун у оку не само Турској већ и Млетачкој Републици.

Шта је за Млечане могло да буде горе него да неко позове њихове поданике, православце и католике, да се уједине са залеђем, матицом, било којим разлогом, поготово кад тај позив долази од моћнога "шизматичког" цара.

Како је константна била политика Црне Горе, ослоњене на Русију, тако ће бити константна политика Млечана да анулирају тај утицај на Црну Гору и своје поданике у Боки и Приморју. Млетачка Република је постала дежурно ухо и око за балканско-руске релације. Понекад је понешто морала стрпљиво да подноси и прећуткује из обзира према ауторитету Русије, али тешко је Млечанима падало што је Цетињска митрополија постала истурена рука православног свијета на православно-католичкој граници, јер је папска Курија још увијек сматрала да би се Црногорци и "онај император ди Монтенегро" могли поунијатити и покатоличити. Млетачка Република је слабила а њени планови у овом дијелу Европе брзо су се рушили. Искрено су говорили да би "радије граничили са мухамеданском него са московском вјером".

Грамате руског цара су морале имати снажан утицај и на племена око Црне Горе. Било ко да је ковао планове за борбу против Турске, био је савезник Црногораца и њима сусједних племена. Ослонац на једновјерну и језички сличну Русију био је прихватљив не само за митрополите и главарски слој већ и за сваког човјека. Идеја коју прихвати маса постаје стварност. Грамате су потврђивале и појачавале свијест Црногораца и њихових сусједа о потпуној еманципацији од Турске. Сваки виђенији Црногорац је у XVIII вијеку желио да посјети Русију и да тамо презентује Црну Гору. То исто су жељели Брђани и Херцеговци. Таква самосвјест помагала је да ослободилачки пламен са црногорског и херцеговачког крша пређе на

шире просторе и утиче на токове Српске револуције 1804-1830. Ријечју: сјеме из Русије посијано је на плодно балканско политичко тло.

Грамате су политички програм Русије у рјешавању Источног питања али и намјера Русије да дигне на оружје балканске хришћане. Русија им обећава слободу и оружје у борби против Турске за њено избацавање из некадашње Византије коју ће, по феудалном праву, да наслиједи Русија. То феудално право је стекла женидбом московскога кнеза Ивана III Софијом Палеолог, ћерком последњег византијског цара. Од тада се у Русији сматра да је "Москва трећи Рим" и да је руски монарх једини васељенски цар, "ДРУГИ КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ". (С. Милутиновић, Историја Црне Горе, ст. 55). Тај програм биће прецизније изложен Вишњеговим тестаментом Јелисавете Петровне и у Грчком пројекту Катарине II (Вишњегов тестамент је документ који је добио име по Вишњегову, руском амбасадору у Цариграду). Русија се овог програма није одрекла све до 1917. год. Средином XVIII вијека митрополит Василије Петровић је у Цетинском љетопису биљежио с одушевљењем стихове о руском програму рушења Турског Царства.

У грамати (привилегији) о "пензији" Цетинском манастиру помиње се "Монтенегрински народ". (С. Милутиновић, Историја Црне Горе, 55). На доста мјеста се помиње Црна Гора. Сљедствено томе, требало би да се помену Црногорци или црногорски народ, јер се нијде не помиње Монтенегро, што је често присутно у комуникацији Црне Горе са западним свијетом. Држимо да је то само барокни знак изражавања учености што је присутно и у гарамати коју је Милорадовић донио у Црну Гору 1711. године.

Шта се у Русији знало о Јужним Словенима почетком XVIII вијека? Сава Владисавић, човјек из наших крајева, био је истакнута личност царског Двора. Он је био инспиратор обраћања погледа Русије на Балкан, и балканске мисије 1711. године. Он је можда писао грамату коју је собом носио Милорадовић. У адреси грамате се Србија и Македонија помињу уопштено. Да ли због тога што се у Русији о њима није знало више, или што је тежиште борбе требало да буде на црногорским, брдским и херцеговачким племенима. Затим се набрајају Црногорци, Приморци и редом брђанска и херцеговачка племена. То је вјероватно разлог због којег се сматра да је Владисавић, Херцеговац по поријеклу, писао грамате. У адреси је и арбанашко племе Клименти. У грамати, коју је на Цетинје донио

Милорадовић, послје херцеговачких племена и крајева помињу се Хрвати. Писац грамате се обраћа: "Хрватима и осталим христољубивим народима који су се нашли под игом турског султана". Хрвати се не помињу у грамати коју је собом донио митрополит Данило са пута у Русију. Мада су адресе једне и друге грамате сличне нијесу писане по једном клишеу. Из адресе друге грамате су изостављени Хрвати, а унесени "Граховљани, Поповљани и Зупци" којих у првој грамати нема. Највјероватније је да су Граховљани, Поповљани и Зупци скренули на себе пажњу Милорадовића за вријеме његове балканске мисије (1711-1712).

Митрополит Данило је морао знати и саопштити коме се упућује грамата коју он собом носи међу балканске хришћане под турском влашћу. Сигурно је да на изостављање Хрвата из адресе грамате, писане 1715. године, нијесу утицали конфесионални разлози, јер се граматом позивају хришћани "православно-грчког" и "римског" исповиједања. И на борбу позвано арбанашко племе Клименте који су католици. Разлог да се Хрвати не позивају на борбу против Турске је, вјероватно, географско-политички. Позивање народа који је под Аустријом да се ставља под руску заштиту и укључује у борбу са осталим балканским хришћанима под Турском не би имало политичког смисла. Зашто се не позива становништво Босне које је већином српско-православно и под турском влашћу? Аустрија је већ тада била осјетљива на то ко се и како мијеша у питање рјешавања судбине Турске и њеног насљеђа на Балкану, о чему је Русија морала да води рачуна. Тај резон је осјећала и респектовала и Цетињска митрополија, што ће долазити до изражаја кроз читав XVIII вијек па и касније. Не могавши да Источно питање ријеша у своју корист, Аустрија се на Балкану држала, углавном, *statusa quo*-а што је успоравало борбу балканских хришћана, одлагало рјешавање Источног питања, нарочито због страха да га Русија не ријеша у своју корист. То је разлог одржавања у животу Турске, "болесника на Босфору", епитет је добила почетком XIX вијека.

Полиитичко ѿравни асијектии руских граматиа

Изворно полазиште црногорско-руских односа током два вијека су руске грамате из периода митрополита Данила и касније. Грамате су

пажљиво чуване на Цетињу, с бројним драгоценостима Цетињског манастира, с повељама Ивана Црнојевића и Цетињским летописом. Митрополити, калуђери Цетињског манастира и виђенији Црногорци знали су садржај грамата. Митрополит Василије их је носио на сва своја путовања у Русију, као знак интензитета црногорско-руских односа и легитимитета црногорских захтјева у Петрограду. Кад је митрополит Василије, на свом последњем путовању у Русију, умро у Петрограду 1766. године, његову заоставштину је у Црну Гору вратио Петар Петровић, члан црногорске мисије, и будући митрополит Петар I. У Василијевој заоставштини су биле и руске грамате. Секретар Петра I, Његошев учитељ и писац Историје Црне Горе, пјесник Сима Милутиновић је, срећом јер грамате нијесу сачуване поменуте грамате у цјелини унио у своју Историју, користећи као грађу, како каже у уводу, само оно што до тада није публиковано.

Грамате овога времена су барокни меморијали. Меморијал је чест вид политичке комуникације. Најчешће се упућују високим политичким личностима и институцијама. Адреса се нарочито наглашава док се адресант скромно потписује. У случају грамата то је обрнуто због великог угледа адресанта: Русије и руског цара Петра Великог (адресанту је дато видније мјесто него адреси). Грамате су својеврсни књижевни списи с елементима историје, јер се за постизање одређеног политичког циља често позивају на прошлост. Морају се посматрати и у оквирима "барокног славизма", снажно израженог код Јужних Словена подјармљених Турском; Аустријом и Венецијом. Тенденција барокног славизма значајно је била присутна у Црној Гори од пераштанског бискупа Андрије Змајевића до митрополита цетињског Василија Петровића. Змајевићев Црквени летопис је меморијал упућен папи, с намјером да се Курија упозна са славном словенском, прије свега, српском прошлосту, са жељом да папа помогне Јужне Словене да се ослободе турске власти. Он је сматрао да се то може постићи у оквиру католичке уније. Василије Петровић је штампао у Петрограду 1754. године Историју о Црној Гори. Василијева Историја је меморијал који има исти политички циљ који има и Змајевићев Летопис. Оба меморијала су натопљена љубављу према словенском роду, окренута према славној прошлости која се ставља у функцију будућности. Битна разлика је у томе што Змајевић ослонац тражи на папу и на Западну Европу, а Петровић на православног цара и Русију. Грамате су кратки меморијали у којима позивање на прошлост има исти задатак као и позивање на прошлост Змајевића и Петровића. Чак је и циљ исти, ослобођење хришћана на Балкану од

турске власти. Грамате се битно разликују од меморијала свога времена који се упућују високим личностима и институцијама, јер грамате, упућује висока личност, руски цар, народима на Балкану да се дижу на борбу против Турске.

Заједничко је још меморијалима овога времена и са ових простора, истицање учености. То су елементи закасњелог хуманизма, јер хуманизма у правом смислу ријечи није ни могло да буде јер се нова књижевна и историографска мисао рађала у условима покиданих веза с Византијом и још неуспостављених веза са Западном Европом. Истицање учености је хуманистички манир. У првој грамати се истиче да се о слави краљева, деспота и кнежева Црногораца и осталих зна на основу најстаријих летописа. Позивање на најстарије летописе нема овдје друге сврхе осим да се покаже ученост онога ко пише или упућује грамату, вјероватно се истим разлогом у једној од грамата помиње монтенегрински народ. Инспиратор, можда и писац неких грамата, а Сава Владисавић и сам је био књижевник и историчар. Направио је извод из дјела Мавра Орбина и превео на руски његово Краљевство Словена (Пезаро 1601; Петроград 1722). Написао је Увод овоме издању. Његова ученост и склоност историји стављају се у службу дипломатије - политике. Владисавићу је, у руској балканској политици, добро послужило познавање историје наших крајева да ту политику одреди, без претјеривања би се могло рећи, и до дана данашњег. Та је политика биљка с дубоким корјеном, и на руској и на нашој страни, јер је Русија у односу на Црну Гору била и остала пријатељ без остатка. Било је осјеке у тим односима, али им се Русија увијек враћала. Изгледало је за вријеме постојања Совјетског Савеза да су ти односи стављени *ad acta*, али догађаји последње деценије XX вијека показују да им се Русија интензивно враћа. То је један од разлога више да се макар и овако површно позабавимо руским граматама, упућеним Црној Гори на почетку XVIII вијека, јер у њима налазимо темеље тих односа.

Један детаљ црногорско-турског рата 1756. јасан је свједок односа митрополита и осталих Црногораца према вриједностима из Русије, посебно према граматама. Уочи напада Ђехај-паше на Црну Гору новембра 1756. године, којим је босански везир стављао у изглед црњу слику Црне Горе од оне послје Ђуприлићевог напада, митрополити Сава и Василије су руског архимандрита Владимира Буковинског који се тада налазио у Црној Гори рукоположили за "епископа предјела зетских" и 30. новембра му издали потврду о посвећењу. То је

опорука и завјет црногорских митрополита пред напад, Ђехај-паше који се очекивао сваког дана. У овој опоруци се каже да се Буковинском, као Великорусу, предају све ствари које су Цетињском манастиру упутили цар Петар Велики и његова ћерка царица Јелисавета Петровна. (Глигор Станојевић, Митрополит Василије Петровић и његово доба, Бгд. 1979, 136-137). Ако би се догодила несрећа и Турци успјели да двојицу архијереја побиједу или погубе, да он, преосвештени Владимир, епископ зетски "оне ствари собом узме и у руску државу на чување однесе" (Марко Драговић, Црногорски митрополит Василије Петровић, Цетиње 1884, 57-58; Душан Вуксан, Споменик 88, 85). Страх од турских разура Црне Горе био је сасвим реалан. Требало је спашавати оно што је у том тренутку било најдрагоцјеније, а то су била свједочанства о руско-црногорском пријатељству. (Г. Станојевић, исто).

Руске грамате с почетка XVIII вијека уграђене су у темеље црногорске историје. Митрополит Василије их је имао увијек при руци и као политичар носио их је на своја три путовања у Русију и као писац *Историје о Црној Гори*. И најповршнији познавалац Василијевог дјела могао би у *Историји о Црној Гори* да препозна и језик и начин излагања одређених чињеница. Истина, на формирање хибридног руско-словенског језика нијесу утицале само грамате, али су грамате утицале значајним дијелом. Њима се користи митрополит Петар I у *Крајњој историји Црне Горе*. Сима Милутиновић грамате преписује дословно, држећи да је најважније читаоцу саопштити извор у цјелини. Његошева и Милаковићева *Грлица* садржи доста историјске грађе, па и грађе о граматама. Његошев секретар Димитрије Милаковић (*Историја Црне Горе*, Задар 1856.) своје излагање богато илуструје граматама, нарочито граматом Петра Великог коју је на Цетиње донио Милорадовић. Јован Томић и Глигор Станојевић који су, поред осталог, много допринијели познавању историје Црне Горе у XVIII вијеку, једва да и помињу руске грамате, јер је историјска критика одавно изрекла истину да се прошлост Црне Горе често посматра "кроз наочаре млетачких провидура". Истина прилаз граматама као историјским изворима мора да буде исто тако комплексан као прилаз грађи млетачке провенијенције. Треба их, поред осталог, посматрати као становишта супротних идеолошких система. Прихватање грађе једног система, било којег, јесте једнострано. Посебно је неприхватљиво прихватање грађе нама супротстављеног млетачког идеолошког система и формирање слике о нама на основу само ње-

гове свијести, па ће грамате помоћи да се прошлост Црне Горе не гледа само кроз "наочаре Млетачких провидура".

Грамаће и народно сјећање

Дио народног сјећања пренесен је у руске грамате. То је позивање на Ивана Црнојевића, његово вријеме и, уопште, славну прошлост Црне Горе. С друге стране, грамате су се утапале у народно сјећање и прелазиле у књижевну и историјску традицију. Неизоставно су помињане у скоро свим значајнијим меморијалима упућеним Двору у Петрограду. Готово, по правилу, меморијали почињу подсјећањем на догађаје 1711. године и даље. *Историја о Црној Гори* митрополита Данила Петровића има два дијела од којих, главни, други, почиње са 1711. годином. Уочљива је тијесна веза између грамата времена митрополита Данила Петровића и Василијеве *Историје*, мада историчари књижевности и историографије нијесу на ово обраћали пажњу. Историчари права о њима тек треба нешто да кажу. Без познавања ових грамата не би било могуће објаснити понашање Црногораца у Русији током два вијека. Неупућенима би изгледало да они у Русији траже нешто што тек треба да остваре, без претходног правно-политичког резултата. Међутим, Црногорци у Русији настоје да учврсте већ стечене позиције и да допуне и прошире одређена права. Колико год она била само програмска и начелна, она су за Црногорце ипак права. Идеје руских грамата су могућност која тек треба да се остваре. Комплетни напори Црногораца су такође могућност која тек треба да се оствари и доведе до промјене постојећег стања. Тешко ће се наћи у читавој европској историји друштво слично црногорском које је неколико стотина година у стању непрекидне револуције и да се комплетно друштво на челу с Цетињском митрополијом, која управља тим друштвом, залаже да промијени стање у којем је. Грамате су програм за будућност, напори Црногораца такође.

Многи су критичари замјерали Црногорцима шта траже у Русији. Тешко се замјера митрополиту Василију Петровићу што у својим меморијалима помиње "бољаре", "племиће", "провинције" и "градове" у Црној Гори. Тачно онако како се ови појмови именују у граматама, тако их митрополит Василије помиње у својим меморијалима

упућеним руском Двору. Ти се појмови могу наћи и у посланицама митрополита Данила. Да су на то обратили пажњу Томић, Скерлић и други критичари Василијевог живота и дјела, другачије би судили о једном и о другом. Дакле, митрополит Василије полази са већ стечених позиција, што се једва примјећује у бројним радовима о њему.

Грамате, догађаји везани за Русију и догађаји из руске историје, широко улазе у усмено народно памћење. Грамате се помињу као убједљив доказ за ставове на Црногорском збору или било којом другом приликом. О граматама, Русији, догађајима везаним за њу, прича се на сијелима, пјева уз гусле. Сима Милутиновић (Историја Црне Горе, 50-54) је забиљежио народну пјесму која говори о догађајима од доласка Милорадовића на Цетиње до његовог одласка. Ова десетерачка пјесма је пажљиво срочена хроника којој нема шта да се дода или одузме. Пјесма говори о "Михаилу Милорадовићу, од старине из Херцеговине". Народ памти руске борбе "С јеретиком од Шведије краљем, за одбрану краља пољачкога". "Проклетога Мазепу Ивана" народ поређује с Вуком Бранковићем. Грамате су "књиге" које је у Црну Гору упутио "Вјерни Сава Владисављевићу". Хроника се наставља преписивањем и слањем књига "У сву Босну и Херцеговину", "У сва Брда и у Зету плодну", затим бојеви око Оногошта, Подгорице, Служа и Жабљака пораз Руса "Близу Прута студене ријеке", и одлазак Милорадовића из Црне Горе. Ово је изванредна слика свијести Црногораца о Русији и њеној историји.

Критичка историографија најчешће са скепсом прилази традицији. Међутим, наведена пјесма је примјер колико је народно сјећање, читав вијек касније, на догађаје из руске историје било свјеже и тачно, да се може поредити с напорима тзв. учене историографије и бити поучан примјер да се не могу напори учене историографије у Црној Гори одвојити од народног памћења, већ да усмено памћење и писана ријеч стоје у интеракцијском односу, као јединствен поглед на прошлост.